

ZAMONAVIY TILSHUNOSLIKDA DISKURSIV MARKERLARNI TASNIFLASH MUAMMOSI

Safoeva Sadokat Nasilloevna
Buxoro davlat universiteti o'qituvchisi
safoyevasadokat@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada biz bir qancha olimlarning qarashlarini, shu bilan bir qatorda, diskursiv markerlarni ya'ni nutq belgilarining kelib chiqishi, tasniflash muammolari, ularning metadiskursiv tasnifini yoritdik.

Kalit so'zlar: diskurs, metadiskurs, sinxron, kompressant, kognitiv, epistmik baholash, marker.

ПРОБЛЕМА КЛАССИФИКАЦИИ ДИСКУРСИВНЫХ МАРКЕРОВ В СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВИСТИКЕ

Сафоева Садокат Насиллоевна

Преподаватель Бухарского государственного университета

Аннотация: В данной статье мы рассмотрели дискурсивные маркеры, то есть от происхождения речевых знаков до проблемы их классификации, взглядов ряда ученых и их метадискурсивной классификации.

Ключевые слова: дискурс, метадискурс, синхронизация, компрессия, когнитивная, эпистемическая оценка, маркер.

THE PROBLEM OF CLASSIFICATION OF DISCURSIVE MARKERS IN MODERN LINGUISTICS

Safoeva Sadokat Nasilloevna

Teacher of Bukhara State University

Annotation: In this article we examined discourse markers, that is, from the origin of speech signs to the problem of their classification, the views of a number of scientists and their metadiscursive classification.

Key words: discourse, metadiscourse, synchronization, compression, cognitive, epistemic assessment, marker.

KIRISH.

Ma'lumki fan rivojlangan sari undan yangi fan tarmog'i yoki yangi fan bo'limlari paydo bo'ladi. Zamonaviy tilshunoslikda yangi yo'nalishlar sifatida tan olingan pragmatik va kognitiv tilshunoslikning asosiy muammolaridan biri diskurs masalasidir. Aksariyat insonlar uning asl mazmun-mohiyatini yaxshi anglashmaydi. Biroq, kundalik hayotda diskurs atamasiga ko'p bor duch kelamiz. Turli soha vakillari ushu terminga turlicha izoh berishadi. Ko'plab tilshunos tadqiqotchilar diskurs atamasini (fransuzcha *discourse*, inglizcha *discourse*, lotincha *discursus* – harakat, uzluksiz almashinish, suhbat, so'zlashish) nutqiy faoliyat jarayoni hamda so'zlashish uslubi kabi mazmunlarda talqin etishadi. Tilshunoslikda “diskurs” tushunchasi nisbatan yaqinda o'rganila boshlandi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI.

Diskursiv marker tushunchasi tilshunoslar nazarida ancha vaqtdan buyon mavjud bo'lgan. Uni o'rganishning yarim asrlik tarixi davomida mavzuga oid minglab maqolalar va monografiyalar yaratildi, va diskursiv markerlar bilan bog'liq holda o'rganiladigan muammolar maydoni ham sezilarli darajada kengaydi. Dastlabki ilmiy ishlarda diskursiv markerlar faqat matn uyg'unligi nuqtayi nazaridan o'rganilgan bo'lsa, bugungi kunda ularning turli janrlardagi, [Brizuela, Andersen, Stallings 1999; Дубровская 2008; Когут 2016], tillararo aloqa va tarjima holatlaridagi [Sankoff et al. 1997; Mattsson 2009; Моргул 2015; Шилихина 2015], formal-diskursiv va pragmatik funksiyalari tadqiqotchilarni qiziqitirmoqda. Markerlarni o'rganish nafaqat sinxron tarzda, [Schweinberger 2014; Викторова 2016] balki diaxron kesimi shaklida [Brinton 1996] ham amalga oshiriladi. Shunga qaramasdan, tilshunoslikda keng tan olinishi mumkin bo'lgan diskursiv marker ta'rifi hali hanuz shakllanmagan.

Ko'pgina tadqiqotchilar ta'kidlaganidek, [Östman 1981: 5; Schourup 1985: 1; Schweinberger 2014: 53], diskursiv markerlarga aniqlik kiritish nihoyatda muammoli sinf sifatida qoraladi, chunki ushbu turkumga turli xil strukturaviy,

semantik va stilistik xususiyatlari ega birliklar kiradi. (well, so to speak, I mean, there is no doubt va boshqalar).

Hozirgi zamon tilshunoslikda diskursiv markerlarni turli xil tasniflari mavjud bo'lib, ularni asosida har xil kriteriyalar bor.

I.N.Smetyuk o'z ishida dialoglarda kommunikativ birliklar haqida so'z yuritadi va ularni his-hayajon undov turidagi kompressantlar deb ataydi[1]. Buni biz diskursiv markerlar bilan bog'laymiz. Bunday kompressantlar dialog doirasida replikalarning ulanishi, e'tiborni qaratish, yangi mavzuda gap ochish, mavzu va diologlarni tugatish to'g'risidagi signallar kabi bir qator funksiyalarga ega deb ta'kidlaydi I.N.Smetyuk. Kompressantlar his-hayajon undovlari, ritorik savol, kirish so'z yoki aylanma, pauza to'ldiruvchisi, yakuniy izoh sifatida ifodalanib keladi. [Сметюк 1994: эл. ресурс].

S.Yu.Tyurina o'z analizlari davomida ingliz tilidagi markerlarni strukturasi jihatidan 3 turini ajratadi:

1) bir so'zli markerlar: anyway, first, second, next, then, however, now, well, thus, so, probably, perhaps, sometimes, otherwise, too

2) markerlar- predlogli so'zlar: after all, at least, in any case, at any time, in fact, on the contrary, in a way

3) frazali marker- I suppose, I think, I know, I say, excuse me for interruption, excuse me, but..., may I..., can I..., could I just..., sorry to interrupt, but [Тюрина 2003: эл. ресурс].

Axborot turiga ko'ra diskursiv markerlar regulyatorlar (shaxslararo til funktsiyasi) va organizatorlar (matn funktsiya, diskursiv ma'lumotlarni ifodalovchi) funksiyaliklarga bo'linadi [Викторова 2014].

V.D.Ivanov diskursiv markerlarni diskursiv so'zlar, modal fe'llar, diskursiv bo'laklarga bo'ladi [Иванов 2019: 31–53].

TAHLIL VA NATIJALAR.

Diskursiv markerlar fikrni bayon etishda tashqi element hisoblanib, leksemani asosiy ma'nosi bilan uncha to'g'ri kelmaydi, ular asosan gapda yo

prepozitsion yo postpozitsion o'rin egallaydilar. Modal so'zlar nutqning alohida qismini tashkil qilib, ular izoh sifati hamda berilgan savolga javob bo'lib kelishi mumkin, biroq gapda hech qanday vazifani bajarmaydi. Diskursiv bo'laklar gapda bir qancha funksiyalarni bajarib keladi, masalan, epistimik baholash funksiyasi, interaktiv va bog'lovchi funksiyalar [Иванов 2019: 41–42]. Diskursiv bo'laklar o'zi tegishli bo'lgan gapdagi vazifasiga ko'ra prepozitsion yo postpozitsion bo'lib keladi [Иванов 2019: 36].

O.N.Gubarnevaning semantik belgilarga oid klassifikatsiyasi diqqatimizni tortdi, unga ko'ra foydalanilayotgan diskursiv markerlarning (nutq belgilari) metadiskursiv tomonlarni ochib beryapti:

- 1) ma'lumotni yuzaga kelish tartibini ko'rsatuvchi nutq belgilari;
- 2) sahifadagi yoki matndagi materialni tartibga solish tartibini ko'rsatuvchi nutq belgilari;
- 3) yangi yoki qo'shimcha ma'lumot kiritilishini ko'rsatuvchi nutq belgilari ;
- 4) ma'lumotlarning takrorlanishini ko'rsatuvchi nutq belgilari;
- 5) ma'lumotning urg'u va muhimligini bildiruvchi nutq belgilar;
- 6) taqdimotning asosiy chizig'idan qarama-qarshilik yoki ketishni bildiruvchi nutq belgilari;
- 7) misollar kiritilishini ko'rsatuvchi nutq belgilari;
- 8) xulosani bildiruvchi nutq belgilari;
- 9) muallifning axborot va vaziyat o'rtasidagi munosabatiga doir ehtimollik bahosini ko'rsatuvchi nutq belgilari;
- 10) ma'lumotning affektiv baholanishini ko'rsatuvchi nutq belgilari;
- 11) axborot manbasini ko'rsatuvchi nutq belgilari;
- 12) tajribaga yoki ilgari taqdim etilgan matnialning havolasiga murojaat qilishni ko'rsatuvchi nutq belgila;
- 13) taqdimot uslubini ko'rsatadigan nutq belgilari.

O. N. Gubareva rus va ingliz tillarida ushbu birliklarni ilmiy nutq misolida ko'rib chiqadi va har ikkala tilda ham nutq markerlari matnni tuzish, yangi yoki qo'shimcha ma'lumotlarni kiritish, muhim tafsilotlarni ta'kidlash, faktlarni

ko'rsatish va boshqalar uchun ishlatiladi, degan xulosaga keladi. [Gubareva 2010: 225–228].

MUHOKAMA.

Nutq belgilarining eng keng tarqalgan tasnifi ularning leksik va grammatik bo'linishidir. Shunday qilib, ayrim xorijiy tadqiqotchilar [Fraser 1996; Schiffirin 1987] leksik nutq belgilarini nutqdagi jumlar va iboralarni izchil va global bog'lash vositasi sifatida ko'rib chiqadi, izchillik, muvofiqlikni va nutqning yaxlitligi ta'minlaydi. Ingliz va rus tillarida leksik nutq belgilariga misollar *well*, *basically*, *actually*, *sure*, *now*, *so* va *hokazo*.

Grammatik nutq belgilariga kelsak, bu yerda biz M. M. Baxtinning fikriga murojaat qilamiz. O'zining "Эстетика словесного искусства" ("Og'zaki ijod estetikasi") asarida u o'z xususiyatlariga ko'ra, endi grammatik nutq belgilari sifatida tasniflanishi mumkin bo'lgan jumlalarining maxsus turlarini tavsiflaydi:

"Gap shundaki, jumlar borki, ular odatda ma'lum janr turlarining yaxlit gaplari vazifasini bajaradi. Bular so'roq, undov va rag'batli gaplardir. Ko'pgina kundalik va maxsus janrlar mavjud bo'lib, ular, qoida tariqasida, tegishli turdagi bir jumlada ifodalanadi. Ushbu turdagi jumlar batafsil izchil kontekstga kiritilganda, ular uning tarkibidan biroz ajralib turadi va bundan tashqari, qoida tariqasida, ular bayonotning birinchi yoki oxirgi jumlasini (yoki bayonotning nisbatan mustaqil qismi) bo'lishga intiladi» [Baxtin 1979: 222]. Bir qator tadqiqotchilar pragmatik idiomalar, modal fe'llar, infinitiv konstruktsiyalar, ajratuvchi savollar va boshqalarni o'z ichiga olgan grammatik nutq belgilarini aniqlaydilar [McCarthy 1991; Col 2009; Tsarenko, Shustova 2018].

Biz rus va ingliz tillarida bunday markerlarga misollar keltiramiz: *could you* ? *would you* ? *would you mind* ? *would you like*? *what on Earth*? *what the hell*? *will you*? *doesn't he*? *to be honest*, *what about*? *Understand*? *Regarding*? *anyway* va *hokazo*. Shunday qilib, grammatik nutq belgilari yordamchi va ma'lumotli vazifalarni birlashtiradi, ya'ni ular sinkretikdir.

Ingliz va rus tillarining nutq markerlari (tadqiqotchi terminologiyasidagi nutq markerlari) funktsiyalarining eng keng qamrovli tasnifini M. V. Kamenskiy taklif

qiladi, u 66 funktsiyani aniqlaydi. Ushbu tasnif kognitiv-funktsional bo'lib, uning asosini yuqori darajadagi mavhumlikning funktsional birligi - "kognitiv yuk" tushunchasi tashkil etadi. [Kamenskiy 2015: 144–154].

XULOSA.

Xulosa qilib aytganda, nutq belgilarini tasniflash va ularni guruhlarga birlashtirish ular nutqda bajaradigan turli funksiyalari asosida amalga oshiriladi: strukturaviy, matnli, bog'lovchi, interaktiv, semantik, kognitiv. Savol va javobning dialogik birligida nutq belgilarining ishlashini o'rganib, biz ularning semantik, tarkibiy va pragmatik xususiyatlariga murojaat qilamiz.

Diskurs tushunchasi ostida odamlarning ijtimoiy muloqotga kirishishi uchun asosiy muloqot vositasi tushuniladi. So'nngi paytlarda zamonaviy lingvistik tadqiqot materiallarida diskursning quyidagi tiplari ajratiladi: pedagogik, siyosiy, tanqidiy, harbiy, diniy, iqtisodiy, ilmiy, o'quv, publitsistik, reklama va h.k. Ya'ni inson faoliyatining har qanday jabhasiga taalluqli diskurslar mavjud. Shunga ko'ra diskursiv markerlarni, ya'ni nutq belgilarining kelib chiqishi, tasniflash muammolari, ularning metadiskursiv tasnifini o'rganish, tahlil qilish muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Сметюк И. Н. Диалогический текст: коммуникативно-динамический и лингводидактический аспекты (на материале английского и русского языков). Автореф... к. филол. н. Пермь, 1994. 20 с.

2. Губарева О. Н. Особенности употребления дискурсивных маркеров в англоязычных и русскоязычных научно-учебных текстах экономического профиля // Интеллектуальный потенциал XXI века: ступени познания. Центр развития научного сотрудничества. 2010. № 2. С. 224–231.

3. Тюрина С. Ю. Дискурс как объект лингвистического исследования // Inter-cultur@l-net. Выпуск 03, 2004. URL: <http://www.my-luni.ru/journal/clauses/129/> (дата обращения: октябрь 2021).

4. Brinton, L. The Evolution of Pragmatic Markers in English: Pathways of Change. – Cambridge University Press, 2017. – 332 p.

5. Nasillovna, S. S. The Connotative meanings of noun and adjective lexemes in Uzbek and English languages Qayumova Nigora Muxtor kizi. Scientific reports of Bukhara State University, 79.

6. Sadokat Safoyeva, Text-reality integration and sociological analysis of literary text , центр научных публикаций (buxdu.uz): Том 26 № 26 (2022): Статьи и тезисы (buxdu.uz)

7 . Sadokat Safoyeva, Linguistics features of the publicistic style , центр научных публикаций (buxdu.uz): Том 5 № 5 (2021): Maqola va tezislar (buxdu.uz)

8. Muxabbat Rasulova, Diagnostics of the effectiveness of using information and communication technologies in teaching vocabulary, центр научных публикаций (buxdu.uz) 17(17),2022

9. Rasulova Muhabbat Ixtiyorovna, The social factor in communication and the concept of linguistic character, Theory and analytical aspects of recent research 2(13),49-53,2023

10.Zokirova, N. S. (2023). THE NATURE OF TRANSLATION TRANSFORMATIONS. Innovative Development in Educational Activities, 2(8), 287–293. Retrieved from <https://openidea.uz/index.php/idea/article/view/1168>

11. Zokirova N. S. Discursive ontology of (literary) translation. innovative development in the global science, Boston, USA. – 2022.

12. Zokirova, N. (2023). TARJIMADA LINGVOKOGNITIV DUNYO MANZARASI, LINGVISTIK ONG VA LINGVISTIK ANGLASHNING O‘ZARO MUNOSABATLARI. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.Uz), 29(29). извлечено от https://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/9036.